

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲԱՐՔ

ԵՐՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԵՐՍԵՆԵՑ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՆՅԱՆՆԵՐՈՒԹԻՒՆ

Հասակ.—Ջանգեղուրի գաւառամասումն էլ, ինչպէս և Սիւխանում, աղջիկներին շատ փոքր Հասակումն են ամուսնացնում: Ութ կամ ինը տարեկան աղջկան արդէն նշանադրում են և Հաղիւ տասնումէկ կամ տասներկու տարեկան դարձած՝ ամուսնացնում: Տասնութ տարեկան աղջիկը արդէն տանը մնացած է Համարում, նա սովորաբար այլի մարդու է դնում: Տղաներն էլ, մանաւանդ առաջ, շատ վաղ էին ամուսնանում, սակայն շնորհիւ զինուորագրութեան, այժմ միայն քսան և մէկ տարեկան անցած են այդ քայլն անում: Սակայն անդրանիկ որդիները զինուորական ծառայութիւնից ազատուելու արտօնութիւնն ունենալով, դարձեալ 14-15 տարեկան Հասակումն են ամուսնանում:

Գաղթականութեան դիմած երիտասարդները, որոնց թիւը արդէն իսկ մեծ է և օրէց օր աւելի է մեծանում, շատ ուշ են ամուսնանում, շատ անգամ, այն միջոցին, երբ պանդխտական կեանքը արդէն քամել է նրանց կենսական ոյժերը: Մի քանի ծնողներ էլ, ցանկանալով իրենց զաւակները «ոտը կապել»՝ աշխատում են նրանց կարելոյն չափ վաղ ամուսնացնել, որպէս զի նրանք պանդխտութիւնից շուտ վերադառնան և կամ չը խաբուին և քաղաքի աղջիկ չուղեն:

Ամուսնացող զոյգի տարիքների տարբերութիւնը քանի դնում մեծանում է: Չատ յաճախ է պատահում, որ 25-30 տարեկան մարդը ամուսնանում է 12-15 տարեկան աղջկայ հետ: Քիչ չեն նաև 40-45 տարեկան այլի մարդիկ, որ երկրորդ անգամ ամուսնանում են 15-18 տարեկան աղջիկների հետ:

Մեր այս ասածները չէ կարելի Հաստատել պաշտօնական թուեքով, որովհետև քահանաները աղջիկները իսկական տա-

Քիբը կհղծելով օրէնքի պահանջածի համեմատ տարիք են գրում:

ԽՆԱՄՈՒՔԵԱՆ ԱՍՏԻՆԱՆՆԵՐ.—Սովորաբար թույլագրւում է ամուսնանալ արիւնակցութեան վեց և խնամութեան հինգ աստիճաններում, սակայն բացառութիւններ շատ են պատահում: Երբ կաշառքի և կամ ազդեցիկ մարդկանց խնդիրքով ամուսնութիւնը գլուխ չէ գալիս՝ զիմում են թոնրի պսակին: Այսպէս՝ Խնձորեսկ գիւղում, երեք քահանայ իմիասին 300 լուբլի առնելով Գրիգոր Համբարձումեանից՝ աշխատում են օրինաւոր կերպով պսակել, խաբելով հոգեւոր իշխանութեան, բայց երբ այս չէ յաջողւում, թոնրի վրայ են պսակում, թոնրի շուրթը մոմեր վառելով:

Առաջները թույլ չէր տրւում որդեգրին՝ որդեգրողի զաւակի հետ ամուսնանալն, բայց այժմ թույլ է տրւում: Նա և առաջները կնքահայրութիւնը չհաս աստիճան էր համարւում, իսկ այժմ ոչ:

Աղջիկ ուզել.—Մինչև այժմ էլ աղջկայ ընտրութիւնը գլխաւորապէս կախուած է տղայի մօրից. քիչ-քիչ սովորում են տղայի կամքին նշանակութիւն տալ, և թողնել, որ նա ինքն ընտրէ հարսնացու: Աղջկայ հստաձայնութեանը համարեա ճշ մի նշանակութիւն չեն տալիս, որովհետև նրան ամուսնացնում են այն հասակում, երբ կամքը նրա մէջ բոլորովին կազմակերպուած չէ: Միրահարութիւն, աղջիկ փախցնել համարեա չէ պատահում:

Երբ հասունանում է աղջիկը և սէր զգում, նա վաղուց արդէն ամուսնացած է լինում, և եթէ ամուսինը սրտովը չէ՝ շատ շուտով դտնում է մի սիրահար, ուստի և կարելի է ասել, թէ մինչդեռ նշանադրուող աղջիկները բոլորն էլ կոյս են լինում, հարսների հաւատարմութեան վրայ, կարելի է կասկածել:

Աղջիկներն ու երիտասարդները միմեանցից համարեա բոլորովին առանձնացած են: «Պարկեշտ» աղջիկը երիտասարդ տեսնելիս անշուշտ փախչում, հեռանում է, և շատ հազիւ է պատահում, որ մարդկանց ներկայութեամբ մի աղջիկ խօսէր մի երիտասարդի հետ: Սրանք սովորաբար մօտենում են միմեանց՝ երբ մարդկային աչքերից հեռու, առանձին են մնում:

իսկ երբ մարդիկ են լինում՝ աղջիկը երեսը դարձնում է դէպի հակառակ կողմը և անշարժ սպասում, որ երիտասարդը անցնի։ Առհասարակ երիտասարդներն ու աղջիկները միմեանց տեսնում են՝

1) Աղբիւրի մօտ, ուր առաջինները տանում են անասունները ջրելու, իսկ աղջիկները գնում են ջուր բերելու։

2) Հարսնեանը, ուր հաւաքում են գիւղի զրեթէ բոլոր երիտասարդներն ու աղջիկները։

3) Այգիներում, թութ թափելիս։

4) Արտերում, քաղհան անելիս։

5) Ուխտաճեղիներում, ուր աղջիկները «ճինճի են տալիս» — ճլորթի են խաղում։ Այստեղ աղջիկները այնքան ճոճում են ճլորթի նստած աղջկան, մինչև որ նա ստիպուած տալիս է իւր սիրած երիտասարդի անունը։

6) Անտառներում, ուր աղջիկները գնում են սլուղներ հաւաքելու և երիտասարդները գիւղացիներից ծածուկ հետևում են նրանց։

7) Եկեղեցում, Ծաղկազարդին և Զատիկին բոլոր աղջիկներն ու հարսներն անշուշտ եկեղեցի են գնում, և երիտասարդները եկեղեցու դռանը խմբուած դիտում են նրանց։

Աղջիկը ընտրելուց յետոյ՝ մի օր երիտասարդի մայրը մի մօտիկ ազգականի հետ միասին, վերցնելով փոքր բրնձով և համեմունքներով լցրած մի հաւ և մի շիշ զինի՝ գնում է աղջկայ տունը։ Վերջինիս մայրը ընդունում է նրանց և հրամայում աղջկան մի ներքնակ ձգելու, որ հիւրերը հանգիստ նստեն։ Աղջիկը իսկույն ներքնակներ է ձգում, սենեակն աւելում, թէկուզ մաքուր էլ լինի, շտապով գնում է աղբիւր, թարմ ջուր բերում, և օջախը վառում, գիտենալով որ մի բան պիտի եփեն։ Հարսնախօսները աղջկայ մօր հետ խօսակցելիս՝ աչքի տակով շարունակ դիտում են աղջկան։ Վերջապէս տղայի մայրը խօսքը բանալով դիմում է աղջկայ մօրը և ասում. «Եկել եմ ճրաքիցդ մին ճրաք վառեմ»։

— Դէ մին հափուռ (բուռ) մօխիր է հափուում ենք, (բուռ ենք), աւելացնում է տղայի կողմից եկող միւս կինը։

Թէ մեր երախի բախտում կայ՝ ոսկի է դառնալու, Թէ չէ, լիայ մոխիր է, որ մոխիր է:

Աղջկայ մայրը մի-երկու օր ժամանակ է խնդրում ամուսնու և տնեցիների հետ խորհելու և պատասխանելու: Սրանից յետոյ հիւրերին հաց են տալիս և ճանապարհ ձգում:

Մի քանի օրից, տղայի տէրը, առնելով աղջկայ տիրոջ համաձայնութիւնը և հրաւիրելով իւր մօտիկ ազգականներին՝ երեկոյին գնում է աղջկայ տունը,

—Ամէնքը «բարի լոյս» ասելով բարևում են և նստում: Պէտքէ ասել, որ Թէ նշանադրութեան և Թէ հարսանիքի ընթացքում երբեք «բարի իրիկուն» չեն ասում, այլ միշտ «բարի լոյս»:

Անմիջապէս աղջկայ տէրը, որ իւր մօտիկ ազգականներին էլ հրաւիրած է լինում՝ հիւրասիրում է բոլորին մի-մի բաժակ օղիով և յետոյ Թէյով: Սրանից յետոյ երկու երիտասարդ, մինի ձեռին մի կուլա գինի և մի շիշ օղի, միւսի գլխին մի պղնձեայ սկուտեղ՝ մէջը մրգեղէններ—խնձոր, տանձ, նուռ, քիշմիշ, կաղին և այլն—ածած, սկուտեղի շուրջը մոմեր վառած, մի խնձորի մէջ մի արծաթ ըուբլիանոց խրած, որին արծաթէ շղթայ է կպցրած, մի «եախա», մի արխալուղացու կտոր, երբեմն էլ մի մատանի,—բերում են ներս: Սա կոչւում է «նշան», որ տղի տէրը բերում է աղջկան: Բոլոր հիւրերը վերցնում նայում են նշանը, «Աստուած շնորհաւոր անէ» ասում և յետոյ դնում քահանայի առաջ, որ օրհնի: Առաջները բոլորովին, այժմ էլ շատ անգամ աղջկան ու երիտասարդին առաջ չեն բերում, այլ քահանան օրհնում է նշանը և տալիս, որ տանին աղջկան տան: Գորիսում և ուրիշ մի քանի, համեմատաբար աւելի քաղաքակրթուած գիւղերում, նշանուող երիտասարդին էլ են հրաւիրում, և աղջկայ հետ առաջ բերում և նրանց փոխադարձ համաձայնութիւնը հարցնում:

Հնումը սովորութիւն է եղել նշանի հետ բերել և մի ափսէ հալվայ, որ նշանը օրհնելուց յետոյ տալիս են եղել գիւղի տանուտէրին՝ որ հիւրերին բաժանէ: Սա էլ կը կատարէր, նախապէս տղայի տիրոջից մի քանի կոպէկ նուէր ստանալով:

Վերջապէս բոլոր հրաւիրեալներն ընթրում են և ցրւում: Նահապետական տներում, փեսացու երիտասարդը, որ հրաւիրուած չէ լինում՝ հիւրերի ցրուելուց յետոյ, աղջկայ տան հերդիկից դիտում է, և երբ տեսնում է, որ աները քնեց՝ կամացուկ իջնում է բակը: Զոնքաչը տանում է նրան մի առանձին սենեակ, ուր հիւրասիրում է ոչ միայն հիւրերի համար պատրաստուած կերակրներով, այլ և ձուածեղով ու եղ ու մեղրի խառնուածքով:

Այրիների նշանադրութիւնը, մանաւանդ անցեալում, շատ սլարդ և հասարակ է կատարւում: Սրանից մի քանի տարի առաջ նշանադրուողները բաւականանում էին միայն իրենց զօտիները փոխելով:

Առաջները պատահում էր նա և փոքրիկ երեխաներին նշանադրել: Մայրերը իբրև նշան խաղում էին օրօրոցները և աղջկայ կուրծքից մի արծաթ դրամ կախում:

Եթէ պատահի, որ նշանադրուածներից մէկը մեռնի՝ աշխատում են միևսին ամուսնացնել միևնոյն կամ մօտիկ ընտանիքի մի ուրիշ անդամի հետ:

Խ Ո Ն Չ Ա Ն Ե Ր

—

Նշանադրութիւնից մինչև պսակը տևում է երեք ամսից մինչև մի տարի, երբեմն նոյնիսկ մի քանի տարիներ՝ եթէ փեսացուն պանդխտութեան է դնացել: Այս միջոցում նշանուածների զերդաստանները միմեանց հետ խնամութիւն են անում, միմեանց մօտ գնում գալիս, նշանաւոր տօներին միմեանց նուէրներ ուղարկում: Այս նուէրները սովորաբար տղայի տնից են ուղարկւում և կոչւում են խօնչա: Աղջկայ տանից էլ դրանց փոխարէն դարձ են ուղարկում, սովորաբար խմորեղէններ, ինչպէս նա և հարսի ձեռագործներից, օրինակ դրամի քսակ, շիշի համար կտորից և ուլունքներից պատրաստած խցան-բերանկալի, գուլպաներ, հետկի (տոլախ) և այլն: Խոնչաները մեծ մասամբ պարտադիր են, և հետևեալ տօներին են ուղարկւում.

Բարեկենդանին. — Գինի, օղի, միս, մրգեղէն և այլն:

Մեծապասի առաջին օրը. — Գինի, օղի, խնձոր և այլն: Նսյն օրը երեկոյին փեսան ծածուկ մտնում է աներանց տուն և հիւրասիրւում:

Միջինին. — Ձէթով փլաւ, զաթայ, հալվայ, զինի և օղի: Առաջ ուղարկում էին նաև տակ, որ եփում էին, կոտորում և վերան ծեծած ընկոյզ ցանում:

Ծաղկագարդին. — եկեղեցու մէջ մի զոյգ մոմ են տալիս հարսնացուի ձեռքը և մի չարղաթ ձգում երեսին:

Զատկին. — մի քանի կարմիր հաւկիթ և մի գառը, որի ճակատը ներկում են կարմիր և վիզը կարմիր թաշկինակ կամ թել կապում. սա կոչւում է ախար: Զատ անգամ էլ հարսի համար մի զոյգ չմոշկներ են ուղարկում:

Նաւասարդին — մի գաւ գինի, մի շիշ օղի, մրգեր, տանձ, խնձոր, ընկոյզ և այլն, հարսնացուի համար մի չարղաթ: Խոնջայի շուրջը ոսկեպատ մոմեր են վառում:

Խոնջաները ուղարկելիս շատ անգամ պատահում է, որ փեսացուի ծնողները հրաւիրւում են աղջկայ տունը հիւրասիրուելու, սակայն փեսացուն երբէք չէ լինում այս հրաւերներին: Ընդհակառակը սա աներոջը տեսնելիս շատ անգամ ամաչելով թաք է կենում և հեռանում է, ցերեկով բոլորովին չէ անցնում աներանց տան դռան մօտով, և եթէ անցնի՝ թաղի երեխաները կը հալածեն նրան: Նա էլ երեկոներն է գնում. — գաղտագողի բարձրանալով աներանց տան կտուրը՝ նա երգիկից ծկլատում է, թէ արդեօք աները քնել է, և երբ հաւաստիանում է՝ մի փոքրիկ քար երգիկից վայր է ձգում: Զոնքաչը իսկոյն հասկանում է, որ փեսան այցելութեան է եկել, դուրս է գալիս և նրան ընդունում տանում մի ուրիշ սենեակ: Այստեղ հիւրասիրում է նրան և բերած ռալակը — մրգեղէնը — վերցնում հարսնացուին տալու: Մի-մի անգամ էլ թոյլ է տալիս, որ նշանուած զոյգը մի քանի ըռպէ առանձին անցկացնի:

Հ Ա Ր Ս Ա Ն Ի Ք

«Ճրնապայ կսրիլ» — Երբ գալիս է ձմեռը, մօտենում

բարեկենդանը՝ նշանածների տէրերը սկսում են հարսանիքի մասին մտածել: Մի օր փեսացուի հայրը մի շիշ օղի վերցրած գնում է հարսնացուի տունը և նրա հօր հետ որոշում, թե ո՞ր օրը դալ «ճընապալ կտրելու»:

Որոշեալ երեկոյին, տղայի հայրը մի քանի մօտիկ բարեկամների հետ, մի գաւ գինի, մի շիշ օղի առած գնում է աղջկալ տունը: Այստեղ երբեմն ուղղակի երկու խնամինները՝ երբեմն էլ նրանց ընտրած լիազօրները, երկար սակարգութիւնից յետոյ, որոշում են, թե տղայի հայրը ի՞նչ պիտի տալ աղջկալ հօրը և թե վերջինս ի՞նչ օժիտ պիտի տալ իւր աղջկան: Որոշում են նաև հարսանիքի օրը:

Սովորաբար տղայի հայրը տալիս է աղջկալ հօրը 15-120 ռուբլի առձեռն դրամ, որ կոչւում է «ծծագին» կամ «ճընապալ» (ճանապարհ): Սակայն այս գումարը հետզհետէ զգալի կերպով փոքրանում է. մի քանի դիւղերում բոլորովին վերացել է դա, նոյն-իսկ պատահում է, որ երիտասարդները, առաւելապէս թագու գնացածները, իրենք են աղջկալ հօրից փող պահանջում, բայց շատ քչերն են համաձայնում տալ:

Բացի ծծագինից, տղայի հայրը պարտաւորւում է աղջկալ հօրն ուղարկելու մի եզ կամ երկու ոչխար, 5-6 կուժ գինի, կէս կուժ օղի, թօփ ու կէս դարայի կտոր: Աղջկալ հայրն էլ յանձն է առնում իւր աղջկան օժիտ տալ, փեսին էլ նուէր տալ, մի դաշոյն, կամ մի արծաթապատ ֆեամաք, կամ մի լաւ զգակ և այլն:

Աղջկալ հօր հետ սակարգութիւնը վերջացնելուց յետոյ՝ տղայի հայրը գնում է գործակալի մօտ, պսակի հրաման ստանալու: Այստեղ էլ երկար սակարկում է, աղքատ է ձևանում և վերջ ի վերջոյ՝ 6-8 ռ. տալով՝ հրամանն ստանում է: Ապա, եթէ աղջիկը համագիւղացի չէ՝ գնում է նրա գիւղի տանուտիրոջ մօտ, 40 կ. մի ռուբլի նուիրում նրան և թոյլտուութիւն խընդրում նրա գիւղից մի աղջիկ տանելու: Տանուտէրն էլ յայտնելով իւր համաձայնութիւնը՝ տալիս է նրան իւր տէրողորմեան (ձեռքի համրիչը), որ պսակի միջոցին ներկայացնէ քահանային: Առանց այս նշանի՝ քահանան չէ պսակում:

Տրեսրմադ. — Հարսանեաց շաբաթի երեքշաբթի օրը տղա-
 ձի տունը մաքրում են, դրսի դուռը և տան սիւները ալիւրով
 խաչաձև և խնկի ծառի նման նաշխում: Հետևեալ օրը երկու-
 կին շրջում են գիւղը և հրաւիրում բարեկամ կանանց՝ հարսա-
 նիքի հացի խմորը շնորհաւորելու: Երբ կանայք գալիս հաւաք-
 ւում են՝ բերում են խմորի տաշտը և ալիւրը: Այս ժամանակ
 ամենքը մի-մի բաժակ օղի են խմում, օրհնելով տան ննջե-
 ցեալներին և բարեմաղթութիւններ անելով պսակուողների հա-
 մար: Վերջին խօսքը միշտ լինում է «Աստուած շնորհաւոր
 անէ»: Ապա այդ գերդաստանի ամենածեր կինը վերցնում է
 մաղը և մի քիչ ալիւր մաղում. նրան հետևում է քաւոր կի-
 նը: Յետոյ հացթուխը գրեթէ բոլոր կանանցից նուէրներ ստա-
 նալով՝ սկսում է մաղել: Երբ գալիս է աղ ձգելու ժամանակը՝
 կանայք նորից շրջապատում են տաշտը և նոյն, ամենածեր
 պսուաւը հանդիսաւոր կերպով վերցնում է և մի-մի բուռ աղ
 ձգելով տաշտի մէջ՝ ասում է. «Էս՝ այսինչ մեռելի հոգուն»,
 «էս այնինչ», «էս բոլոր մեռելների օրհնութիւնը ընի էս տանս
 վրայ»:

Այնուհետև կանայք հեռանում են տաշտի մօտից, թող-
 նելով տան մօտիկներին հաց թխելու հոգսը, իսկ իրենք զու-
 արճանում, պարում, հաց են ուտում և ցրւում:

Յաջորդ օրը, հինգշաբթի, հարսնացուի տանն են հաց
 թխում, համարեա միւսնոցն ձևով:

Թէ՛ թաղուորի և թէ՛ հարսնացուի տանը հրաւիրեալների
 հաց ուտելուց առաջ դերձակը բերում է հարսանեկան հան-
 դերձները, որ «տեսնեն»: Հրաւիրեալները նայում են և «Աս-
 տուած շնորհաւոր անէ» ասելով մի քանի կոպէկ նուէր են
 առալիս դերձակին, որից գոյանում է 2-15 բուբլի:

Գինէթափէֆ. — Հինգշաբթի օրը տղայի տէրը հրաւիրում
 է մօտիկ ազգական տղամարդկանց և նրանց հիւրասիրում ճա-
 շով: Այս օրը կոչւում է գինէթափէֆ, որովհետև այդ ազգա-
 կանների օգնութեամբ կարասներից քաշում են գինին և լըց-
 նում շշերն ու գաւերը: Երեկոյեան ժամերգութեան միջոցին
 տղայի տէրը հրաւիրեալներից մի քանիսի հետ գնում է եկե-

դեցի և քահանային «Հոգոց» ասել տալիս իւր գերդաստանի բոլոր ննջեցեալների համար: Յետոյ քահանային առած՝ գնում է մօտիկ, սգաւոր ազգականների մօտ և այնտեղ Հոգոց ասել տալիս նրանց ննջեցեալների համար:

Մկռակոյի. — Ուրբաթ օրը, առաւօտեան, զաւակները տղաւի կտրան կանգնած ածում են սահարի եղանակը, որով բոլոր գիւղացիներին հարսանիքի են հրաւիրում: Մի քանի հոգի էլ շրջում են գիւղը և բոլոր պատահողներին հրաւիրում: Փեսացուի հայրը կամ տան մեծերից մին, մի շիշ օղի, մի ափսէ փլաւ, վերան մի եփած և փորը թթուով լցրած հաւ դրած՝ տանում է քաւորին և հրաւիրում հալսանիքի: Եթէ քաւորը սգաւոր է՝ լիշեալ ընծաների վրայ աւելացնում է նաև մի արխալուղացու կամ մի զոյգ չմոշկ:

Ջանգեգուրում ևս քաւորը գերդաստանական է և առանց շատ մեծ պատճառի չեն փոխում: Հարկաւոր չէ, որ միշտ միւս ևնոյն անձը լինի քաւոր, այլ որ միշտ միւսնոյն գերդաստանից լինին նրանք: Հարսը շատ յարգում է քաւորին, նրա դուռն մօտով երբէք չէ անցկենում, նրա հետ երբէք չէ խօսում:

Քաւորին հրաւիրելուց յետոյ, թագուորացին էլ մի երկու ընկերի հետ շրջում է մօտիկ ազգականների տները և իւր հօր կողմից հրաւիրում հարսանիքի:

Հրաւիրեալները քիչ ժամանակից գալիս հաւաքւում են փեսացուի տունը և անմիջապէս հիւրասիրւում մի-մի բաժաշօղիով, որ խմում են «Աստուած շնորհաւոր անէ» բարեմաղթութիւնով: Մի քանի ժամից հաց են տալիս և մատուցանում պասուայ կերակուրներ—կարտոֆիլ, ձիթով փլաւ, սոխ և բոդիլ:—Առատութեամբ խմում են զինի և երկար բարեմաղթութիւններ անում:

Ճաշից յետոյ թագուորացուն ընտրում է երիտասարդներից մի փեսաղբէր, որ պսակի միջոցին իւր կողքին կանգնած պիտի լինի և միշտ իրեն հետևի, և մի քանի մականուններ, որոնց պարտականութիւնն է միշտ ուղեկցել թագուորին և հոգ տանել, որ հարսանիքը որքան կարելի է ուրախ անցնի:

Երեկոյեան մօտ թագուորը, քաւորի և փեսաղբօր հետ, մականներով շրջապատուած, գնում է հարսնացուի տան դուռը, տանելով մի եզ: Զատ անդամ եզի վիզը դարդարուած է լինում մի շարոց խնձորներով: Եզի յետևից գնում է մորթողը, դանակը ձեռին: Բոլորի առջևից գնում է զուռնաղաւալը: Հարսնացուի դռանը բաւական ածելուց յետոյ՝ մսագործը վայր է դիրում եզը, իսկոյն թագուորացուն և քաւորը աջ ոտերը դնում են եզի վրայ. քաւորը մի քանի կոպէկ նուէր է տալիս մսագործին, և նա մորթում է եզը: Երբ ցայտում են արեան առաջին կաթիլները՝ քաւորն իսկոյն թաթախում է մատը այդ արեան մէջ և խաչաձև քսում թագուորի ճակատին: Այս միջոցին ազգական մի կին մի թել է հանգուստում, որպէսզի քաջքերը հանգուստուած, կապուած մնան: Այս հանգուստը բաց են անում թագի վերացումից յետոյ:

Եզի կէսը տալիս են հարսնացուի տնեցիներին, իսկ միւս կէսը բերում են թագուորի տունը:

Միւսնոյն օրը թագուորի տնից հարսնացուի տունն է ուղարկւում հարկը—այն բոլորը, ինչ որոշուել է նրնհապահ կտրելիս:

Նոյն երեկոյին բարեկամները նորից հաւաքւում են փեսացուի տունը, ուր քիչ ժամանակ անցկացնելուց յետոյ՝ առաջ են բերում ֆթեթը, այսինքն հարսնացուին ընծայելի զգեստները, սկուտեղի վրայ դրուած: Քահանան օրհնում է քթեթը. որի ժամանակ թագուորացուն իւր զգակը, իսկ քաւորը իւր սուրը դնում են հանդերձների մօտ, որ նոյնպէս օրհնուին:

Սափրելու ծէսը. — Նոյն երեկոյին թագուորը նստում է մի աթոռի վրայ, քաւորը մի մօմ ձեռին կանգնում է նրա աջ կողմը, մականները, ձեռներին մօմ, շրջապատում նրան: Սափրիչը հանդիսաւոր կերպով սափրում է թագուորի մօրուքի կէսը և յետոյ կանգնում և ասում.

— «Մկրատը կտրում չի, մի բան ա օգում»:

— Հինչ ա օգում, հարցնում են մականները:

— «Մին ծետ» (20 կոպէկանոց), ասում է սափրիչը և հայելին տալիս թագուորի ձեռքը:

Անմիջապէս թէ մակարները և թէ բոլոր հրաւիրեալները համբուրում են թագուորի ճակատը, միքանիսը չորացրած թութ, խնձոր, չամիչ, միրգ տալիս թագուորին և միքանի կռակէկ դնում հայելու վրայ՝ իբր նուէր սափրիչին: Վերջինս բարձր բղաւում է. — «Ձէն կենայ, քու տղին ա փոխ ընի, հուր (ով) ունի Աստուած պինդ ձեռօք պահի. հուր օնի ոչ՝ Աստուած տայ: Իս էլ քու բաժինդ», ասում է սափրիչը և տուած դրամի համեմատ մի քիչ էլի սափրում:

Գորիսում և միքանի այլ գիւղերում սափրիչը աւարտում է սափրելը և ապա նուէրներ խնդրում:

Երբ այլևս նուէրներ ստանալու յոյսը կտրում է՝ ապա սափրիչը դնում է ձեռը թագուորի վրայ և օրհնում նրան՝ ասելով. «Գրիգոր Տաթևացու, Յօան Որոտնեցու, Երեքհարիւր վաթսուներկից հայրապետի, տասերկու առաքեալի և մեր երկնային տէր Յիսուս Քրիստոսի օրհնութիւնը ըլի թագաւորին ու թագուհու գլխին»: Բոլորը պատասխանում են. «Ամէն. Աստուած շնորհաւոր անէ»: Այնուհետև սափրիչը վերջացնում է. երբ թագուորը վեր է կենում՝ նրան շնորհաւորում են, ասելով. Թրաշտ (սափրուիլ) անո՛ւշ:

Թագուորի հանգիսաւոր կերպով լողանալը, որ դեռ պահպանւում է Ջաւախքում՝ այստեղ վերացել է: Միայն մնացել է հարսնացուին լողացնելու սովորութիւնը: Հարսանիքից միքանի օր առաջ ազգական կանայք տանելով իրենց հետ եղանու, իրար հետ խառնուած մեղր ու կարագ՝ դնում են հարսնացուի մօտ և լողացնում նրան:

Հարսնաւ. — Թագուորին սափրելուց յետոյ միքիչ պարում են և ապա դնում հարսնաւ: Մի սկուտեղի մէջ դնում են հարսնացուին տանելու զգեստները — քթեթը — որ սովորաբար լինում են. մի մթանայ (մուշտակ), մի չարղաթ, մի շապիկ, մի գօտի, և մի զոյգ չմոշկ, մէջը չամիչ ածած: Սկուտեղը դնում են մի երիտասարդի գլխին: Բոլոր հարսնեւորները վառած մեղրամոմեր են ունենում ձեռներին. մի երկու հատ էլ մաշալլա են վերցնում (կուպրի մէջ թաթախուած և մի երկար ձողի ծայրին կապած ցնցոտիներ են, որ վառում են իբրև ջահ):

Զուռնա-ղաւալի առաջնորդութեամբ բոլորը դուրս են գալիս և ուղեորւում դէպի հարսնացուի տունը: Թագուորը, աջ կողմից քաւորը, ձախից փեսաղբէրը, շրջապատուած մականերով՝ առաջ է գնում. նրա առաջ փթեթ տանող երիտասարդը, փթեթը գլխին դրած պարում է: Տեղ-տեղ կանգնում է հանդիսաւոր զնացքը, թոյլաշին, — պարի կարգադրիչը — ձեռի երկար ճիպոտով լետ է քշում հարսնեւորներին և մի կլոր տեղ բաց անում. ապա հրաւիրում է լաւ պարողներին պարել թագաւորի առջև, ուռն կանչել: Վերջապէս հասնում են հարսնացուի տունը: Զուռնա-ղաւալին կտրում է դռան առաջը և չէ թոյլ տալիս ներս մտնել՝ մինչև որ քաւորից միքանի կոպէկ նուէր չէ ստանում:

Բացւում է դուռը, բոլորը խուժում են ներս: Թագուորը համբուրում է հարսնացուի հօր և միւս բարեկամների ձեռքերը և քաւորի ու փեսաղբօր հետ միասին կանգնում փեարդայի մօտ¹⁾): Իսկոյն տան մեծը մօտենում է նրան և մի նուէր տալով, խնդրում է նստել: Թագուորը նստում է, իսկ մակաները պարում են և պար ածում քթեթ բերողին: Վերջապէս մի ընծայ էլ տալիս են քթեթ բերողին և առնում քթեթը նրա ձեռքից: Ապա բոլորն ընթրում են և ցրւում: Մնում են միայն թագուորը, քաւորը, փեսաղբէրը և միքանի մօտիկ մականեր: Այս միջոցին զոնքանչը նորից հիւրասիրում է թագուորին փլաւով և հաւով, և այս կոչւում է «շնթռկաճաշ» կամ «թաքուն պատառ»:

Քրթեթօրհնանք. — Զաբաթ առաւօտ մակաները նորից խմբւում են հարսնացուի տանը: Քահանան օրհնում է թագուորի տնից բերուած քթեթը, որի առաջ կանգնած է լինում թագուորը իւր քաւորով ու փեսաղբէրով: Քթեթը վրայ դնում են նաև հարսնացուի հօր կողմից թագուորին ընծայուելու գօտին և գլխարկը: Երբ օրհնութիւնը աւարտւում է և քահանան խաչհամբոյր է հաւաքում՝ քաւորը միքանի կոպէկ նուիրում է հարսնացուին շորեր հագցնող կնոջը, որպէսզի վերջինս

*) Սենեակի մի անկիւնը վարագոյրով (փեարդայ) կտրում են հարսին առանձնացնելու համար:

պատառէ հարսնացուին նուէր բերուած շապկի օձիքը: Երբ հարսնացուին հագցնում են՝ հրաւիրում են սկեսայրին, գօտին կապի: Սա էլ միքանի կոպէկ ընծայելով շորեր հագցնող կնոջը, երեք անգամ ձգում է գօտին հարսի գլխով և ոտների մօտից վերցնում և ապա նրա մէջքը կապում, կամացուկ խփելով մէջքին և ասելով. «Աստուած մին դոչ տղայ տայ»:

Ապա որդոց տէր մի մարդ բռնելով հարսնացուի ձեռքից՝ «փեարդից» հանում է նրան և բերում կանգնեցնում է տան մէջ տեղը, թագուորի մօտ: Սրանք երկուսը չոքում համբուրում են օջախոյ *), ապա բոլորը ուղղւում են դէպի եկեղեցի: Առջևից գնում է քաւորը, մի հաստ մօմ ձեռին, նրան հետևում է թագուորը, հարսի ձեռը բռնած, իսկ սրա մօտից՝ հարսնաքուրը:

Զուռնա-ղաւալը մի կողմից, մակարնէրը միւս կողմից՝ ահագին աղմուկ բարձրացնելով առաջ են գնում: Ամբողջ գիւղը հաւաքւում է դիտելու: Երբ հասնում են եկեղեցի՝ քաւորը միքանի կոպէկ է ընծայում ժամակոչին, որ բաց անի դուռը: Մակարնէրից մի քանիսը մնում են դռանը, միւսները մտնում եկեղեցի:

Երբ քահանան կատարում է պսակի խորհուրդը և թագուորի ու թագուհու ձեռքերը միմեանց տալիս՝ թագուորը յայտնի կերպով միքանի քսան կոպէկանոցներ է դնում թագուհու բուռը: Եւ երբ քահանան գինին տայիս է թագուորին խմելու՝ առաջ է գալիս հարսքոյրը, առնում է գինու բաժակը և մնացածը խմացնում է հարսին:

Պսակի խորհուրդը կատարուելուց յետոյ՝ քահանան խաչը տալիս է թաբուրի ձեռքը, իսկ Աւետարանը՝ հարսի, և հրաւիրում է հարսնեւորներին խաչհամբոյր դնել Աւետարանի վրայ:

Վերջապէս հարսնեւորները յետ են դառնում, այս անգամ ուրիշ ճանապարհով անցնելով: Հարսն ու փեսան դարձեալ միմեանց ձեռք բռնած, միահաւասար առաջ են գնում: Ազգա-

*) Առաջները սոյն օրը թագուորը շրջում էր իւր ազգականների տները եւ համբուրում նրանց օջախները: Տնեցիներն էլ նուէրներ էին տալիս նրան:

կան կանայք, հարս ու փեսան իրենց դռնովն անցնելիս՝ օղի, գինի, ձուածեղ, եղ ու մեղր ե՛ր, դուրս բերում և նրանց հիւրասիրում:

Քոյորը նորից վերադառնում են հարսի դուռը, ուր հարսին կրկին փեարսի լետեն են ուղարկում, լակ իրենք նստում հաց ուտելու: Սովորաբար մատուցանում են բոգբաշ, բուղլամայ և եախնի: Ճաշից լետոյ հարսնւորները ցրւում են, մնում են միայն մօտիկ ազգականները: Աս միջոցին ցոյց են տալիս օժիտը: Փորիսում և միքանի գիւղերում օժիտը ցոյց են տալիս միայն փեսայի տանը, երբ արդէն բերուած է լինում:

Թմբկահարը իրելը հատ-հատ վերցնելով՝ բոլորին ցոյց է տալիս և բղաւում է.

«Թաղուորը, թաղուորի մկրներ»:

— Հրամամա, պատասխանում են մականները:

Ասու հրամանք, ձեզ հրամանք. խնամին թաղուորին ու հարսին սերին (սիրուն) տուաւ մին գեաբայ, որ եժի պակասը պակասը 10 մանէթ: Տոնը շէն, շէն կենայ:

«Չէն կենայ, շէն կենայ», կանչում են միւսները:

Սովորաբար իբր օժիտ տալիս են.

Մի ձեռք հանդերձ.

Երկու ձեռք սպիտակեղէն.

Մի ներքնակ.

Մի վերմակ.

Երկու բրդէ բարձ.

Ղազմա—աչսինքն ճակատին կապելու դրամներ, մօտաւորապէս 4 ռ. արժողութեամբ.

Մի փրդաքող—(չթի վարագոյր).

Վեց զոյգ սմպետան (տոպրակի բերան կապելու թել).

Մի տաշտի մեզար (սփռոց).

Մի աղաքսակ.

Մի սուփրա.

Մի բակեղաթ (խուրճին).

Մի կարպետ.

Մի գորգ.

Մի պղնձեայ կուժ. մի կոնք, մուշուրբա և այլ պղնձէ անօթներ, որոնց ամենալաւերը ներկայացնում է հետեւեալ պատկերը.

Պղնձե, անօթներ.

Յոթիտը տեսնելուց յետոյ բարձում են մի ձիու, հարսնեղ-
բօրը նստեցնում վերան և պատրաստում թագուորի տունը
գնալու: Հարսի հայրը, բռնելով իւր աղջկայ աջ ձեռքից՝ տա-
լիս է թագուորի հօր ձեռքը և ասում. «Տար ամանաթդ (ա-
ւանդ) խէրը տես»: Հարսը իսկոյն խոնարհում է և համբու-
րում սկեսրոջ ձեռքը: Վերջինս շնորհակալութիւն է յայտնում
խնամսւն և հարսին տանում կանգնեցնում թագուորի մօտ:
Յետոյ հարս ու թագուոր խոնարհում, համբուրում են տան
օջախը, և ուղղւում դէպի թագուորի տունը: Առաջից գնում է
քաւորը, նրանից յետոյ թագուորն ու փեսաղբէրը, որոնց հե-
տևում են հարսն ու հարսնքուրը: Այս վերջինս բռնում է թա-
գուորի փեշից, որպէսզի հարսի և թագուորի միջով ոչ ոք չանց-
կենայ, ապա թէ ոչ՝ նրանք կը «կոխուին» (կը կորցնեն այ-
րականութիւնը):

Ճանապարհին ազգականները սեղան են դուրս բերում —
գինի, օղի, եղածու, մեղր ու կարագ են հրամցնում, չարղաթ,
մահրամայ են ձգում հարսի գլխին, պարում են և երգում:

Երբ հասնում են տան դուռը՝ կտրից ընկոյզ են շաղ տա-
լիս, ահագին իրարանցումն է ընկնում մականների և երեխա-
ների մէջ, որոնք աշխատում են միմեանց ձեռքից խլխլել:

Հարսը կանգնում է տան դռան առաջ, որ զարդարուած
է լինում կարմիր չարղաթով. սկեսուրը դուրս է գալիս, իւղի
պուլիկը ձեռին. հարսը մի քսան կոպէկանոց է ձգում իւղի
մէջ, մի քիչ իւղ հանում և քսում սկեսրոջ ծամերին: Այս ժա-
մանակ սկեսուրը համբուրում է նրան, օրհնում և ներս հրա-
ւիրում. հարսը նազ է անում, և սկեսուրը մի նուէր է տալիս
և կամ խոստանում: Ապա հարսը կոտրում է շեմքի առաջ
դրուած կաւէ դաւաթը, և այնպէս ներս մտնում՝ հարս ու
թագուոր խոնարհում համբուրում են օջախը և ապա հարսին
տանում են նրա համար պատրաստուած փեարտի կամ կեար-
տակի յետևը, ուր նա չէ նստում՝ մինչև որ սկեսուրը մի ըն-
ծայ չտայ: Նրա գիրկը տալիս են մի արու երեխայ, որպէսզի
նա շուտով երեխայ ունենայ: Հարսի խելօքութիւնը փորձելու
համար՝ կապերտի տակ ջմռչկ կամ իշու համետի կտոր են դնում,

և եթէ հարսը հասկանում և վերցնում է՝ նշանակում է որ խելացի է: Նրան շրջապատում են տան փոքրիկները, որոնց նա չամիչ, քսակներ և գուլպաներ է ընծայում:

Այս ժամանակ հարսնաղբէրը օժիտի վրայ նստած սպասում է, մինչև որ մի նուէր են տալիս նրան և ձիուց իջեցնում:

Մի քիչ յետոյ բոլորը ցրւում են: Նոյն գիշերը հարսը քնում է հարսնքրոջ հետ:

Հետևեալ օրը, կիրակի, նորից հրաւիրում են տան մեծերին, որոնց համար ճոխ սեղան են պատրաստում: Ճաշին ընտրում են մի թամաղա—սեղանապետ—որին անպայման բոլորը հպատակում են: Սրա առաջարկութեամբ խմում են հետևեալ պարտադիր կենացները.

ա) Բոլոր ննջեցեալների և մասնաւորապէս նորապսակների ննջեցեալների ողորմաթասը.

բ) Ջուխտ օջախի—երկու խնամիների—կենացը. «Աստուած էն օժախէն էս օջախին խէր տայ».

գ) Թագաւորին և թագուհուն կենացը:

Կանչ .—Ճաշից յետոյ սկսւում է կանչը.—Թմբկահարը թմբուկը դնում է տանուտիրոջ առաջ և կանչում. «Քաւորը դայ»:

Նախ քաւորը միքանի ըուբլի դնում է թմբուկի վրայ: Թմբկահարը իսկոյն բղաւում է.

Տօնը շէն, շէն կենայ, քաւոր Թիւնին (Յարութիւն) կանչեց (այսքան) մանէթ: Իրան որդուն փոխ ինի:

—Ձէն կենայ, շէն, ձայնում են ամեն կողմից:

Երբ բոլոր հարսնեւորները տալիս են իրենց նուէրները՝ գիւղի տանուտէրը հաւաքում է բոլոր փողը, հաշւում, թրմբկահարի միջոցով յայտնում բոլորին և յանձնում թագաւորի հօրը: Կանչից գոյանում է 50-200 ըուբլի գումար:

Հետևեալ օրը թագաւորի հայրը, եթէ գոհ է կանչի արդիւնքից՝ հրաւիրում է կանչին մասնակցողներին և հիւրասիրում հացկերոյթով: Ճաշից յետոյ քահանան կատարում է թագվերացումը, որի միջոցին քաւորը բռնում է թագաւորի ու հարսի գլխին իւր թուրն ու պատեանը խաչաձև:

Նոյն երեկոյին նորապսակները առաջաստ են մտնում: Հարսըն-
քուրը պատրաստում է անկողինը և մօտը մեղր ու զինի դնում:
Իբրև կուսութեան ապացոյց՝ սաւանը խստութեամբ չէ պա-
հանջւում, որովհետև աղջկան շատ փոքրահասակ ամուսնաց-
նելով՝ բոլորովին վստահ են *):

Երեքշաբթի օրը քեալլափաչա են եփում և առանձնապէս
կանանց հրաւիրում: Ճաշից առաջ հարսը մինի առաջնորդու-
թեամբ առաջ է գալիս և համբուրում բոլոր կանանց ձեռքե-
րը, և սրանք գովում են նրան, որ կոյս է մնացել և օրհնում
են: Յետոյ հարսի չմոշկը դնում են մէջտեղ և բոլոր հրաւիրեալ-
ները դրամներ են ձգում նրա մէջ, որը տալիս են հարսին:
Միքանի տեղեր էլ մի խնձորի վրայ են շարում դրամները և
այնպէս տալիս:

Նոյն երեկոյեան նորահարսը ջուր է տաքացնում և բոլոր
տնեցիների ոտները լուանում, սկսելով սկեսարից և վերջացնե-
լով ամենափոքր տէգրով: Նախ լուանում է աջ ոտը և ապա
ձախը: Ամեն մինը միքանի կոպէկ են ձգում տաշտի մէջ՝ իբր
նուէր հարսին:

Չորեքշաբթի առաւօտ հարսը վաղ վեր է կենում, բակը
աւելում, աղբը մի անկիւնում հաւաքում և չմոշկի մինը վե-
րան դնում: Երբ սկեսուրը վեր է կենում՝ գովում է հարսի ջա-
նասիրութիւնը և միքանի կոպէկ ձգում չմոշկի մէջ, որ հար-
սը վերցնէ և աղբը տանի թափէ: Այնուհետև սկսւում է սո-
վորական կեանքը: Մի երկու շաբաթից յետոյ հարսի մայրը,
առնելով միքանի ֆունտ սապոն, մի սանր, մի հայելի, օսա-
շոր (ուսաշոր), թել, ասեղ, ճաղեր, միքանի գաթայ, մի
երկու խաշած հաւ և հարսի հին շորերը՝ գալիս է խնամոնց
տուն «գրլխըլըվայ»: Այստեղ նա առաջին անգամ լուանում է
հարսի գլուխը, մազերը սանրում և օրհնում:

*) Հարսը կոյս լինելիս մի արխալուղացու են նուիրում հարսնեղբօրը,
իսկ եթէ կոյս չէ, չեն տալիս եւ յանդիմանում են:

Ծ Ա Խ Ս Ը

Սովորաբար աղջկայ կողմից շատ քիչ ծախս է լինում,
իսկ տղայի կողմից ծախսը մօտաւորապէս այսքան է լինում.

ա) Նշանդրէքին.

Մի ոչխար	3—5 ռ.
Մի գլուխ շաքար	6—6 ռ.
Մի ֆունտ թէյ	1—2 ռ.
Մրգեղէն	2—3 ռ.
Օղի և գինի	10—15 ռ.
Եախա	

բ) Տարուայ ընթացքում

Հարսնացուին նուէրներ	10—15 ռ.
--------------------------------	----------

գ) Հարսանիքին

Մի եղ կամ մի ոչխար	3—15 ռ.
Գինի	25—60 ռ.
Օղի	10—30 ռ.
Մի մոթալ պանիր	4—6 ռ.
Հաց	10—15 ռ.
Թէյ և շաքար	5—7 ռ.
Ճրնհապահ	20—120 ռ.
Հարսին զղեստ	30—75 ռ.
ԱթուաՀաս	6—8 ռ.
Եկեղեցուն	1—1 ռ.
Քահանային	5—8 ռ.
Մանր ծախսեր	15—20 ռ.

Ընդամենը 166—411 ռ.